

Закључујући приказ ове књиге истичемо да је Бојан Симић своју монографију засновао на великом броју необјављених архивских документа, штампи, као и релевантним секундарним изворима. Архивска истраживања је обавио у домаћим архивима, али и две архивске установе у Италији, односно у Бугарској. У интерпретацијама извора који су му стајали на располагању аутор је показао крајњи опрез, трудећи се да све своје закључке у потпуности аргументује подацима које је у изворима пронашао. Отуда књига представља незаобилазан и поуздан ослонац свим професионалним и аматерским истраживачима политичке биографије Милана Стојадиновића и југословенско-италијанских односа у годинама које су претходиле уласку Југославије у Други светски рат.

Петар ДРАГИШИЋ

Jure Ramšak. *(Samo)upravljanje intelekta. Družbena kritika v poznosocijalistični Sloveniji*. Ljubljana: Modrijan založba, 2019, 311.

Друштвена критика у социјалистичкој Југославији јесте један од оних историографских проблема који су били истраживани још за време постојања СФРЈ, а данас изнова изазивају заслужену пажњу истраживача. То је нарочито важно јер су кроз друштвену критику у СФРЈ историчари у скорије време истраживали тако важне теме као што су друштвени активizam, феномен национализма у Југославији или цензуре под егидом СКЈ.¹⁴

Њима се својом књигом *(Само)управљање интелекта. Друштвена критика у позносociјалистичкој Словенији* придружио Јуре Рамшак, научни сарадник Научноистраживачког центра у Копру. Пратећи сличан пут као Радина Вучетић и Јасна Драговић Сосо, Рамшак вешто и зналачки анализира друштвену критику „званичне комунистичке идеологије“ стављајући у фокус нарочито занимљив период „од пораза партијског либерализма до Титове смрти“, односно период од 1972. до 1980. године. У питању је добро написана интелектуална историја оних Југословена у СР Словенији који су „прелазили границу дозвољеног“ и нападали, што је нарочито значајно, „недодирљиви концепт самоуправљања“. Рамшак за своју анализу користи

1 1968 – *četrdeset godina posle*, zbornik radova, ur. Radmila Radić, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008); Jasna Dragović-Soso, *Saviors of the Nation. Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, (Montreal and Kingston, Ithaca: McGill Queens University Press, 2002); Wolffy Krašić, *Hrvatska proljeće i hrvatska politička emigracija*, (Zagreb: Školska knjiga, 2018); Radina Vučetić, *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, (Beograd: Clio, 2016).

импресиван број објављених извора, мемоаре, дневнике, штампу, као и необјављене изворе из Архива Републике Словеније, од којих су најзначајнији документи Идеолошке комисије, односно Комисије за односе са верским заједницама, фрагментарна грађа СДБ за Словенију и документи Председништва и других тела Савеза комуниста Словеније. Аутор одлично влада релевантном терминологијом и познаје идејне позиције група и појединаца са којих критикују самоуправљање и уопште југословенску „стварност“, што је нарочито важно ако се има у виду да само у једном прилогу који даје на крају књиге, документу из 1977. у коме је 76 културних и просветних радника у Републици Словенији означено као опозиционари или субверзивни елементи, Рамшак представља лепезу „врста деловања“ која су штетна за Југославију, од „ултралевичарства“ преко „либерализма“ до „буржоаског плурализма“ и „клерикализма.“

У Уводу аутор најпре даје термилошка објашњења и представља свој развијени теоријски приступ, контекстуализујући га на простору Источне Европе епохе позног социјализма, али и детанта и почетка ере „људских права“. Термилошки не постоји простор за амбигвитет – аутор јасно излаже како види термине и значења речи „опозиција“ и „дисидент“ у Источној Европи. У првом поглављу, Културни систем југословенског самоуправљања, аутор приказује ширу слику друштвене критике и уопште правца друштвено-политичког развоја Југославије, те сукоб концепата „Титове“ и „Кардељеве“ Југославије 1972, по трагу политиколога Дејана Јовића. Рамшак истиче и важне процесе који могу измаћи оку површнијег посматрача, као пораст чланства СКС седамдесетих на 126.000 људи. Потом испитује импликације расправа о Уставу из 1974. и доношења Закона о удруженом раду 1976. Завршава испитивањем концепта „поштене“ (Лењин) односно „напредне“ (Кардељ) интелигенције и „задатих оквира“ њиховог деловања скрећући пажњу на важеће законе, односно репресивни апарат југословенске државе седамдесетих.

У поглављу Критика социјалистичког хуманизма, Рамшак посебно анализира проблем поимања улоге народа у самоуправном социјализму. Тај појам и перцепирана улога у даљем развоју социјализма нарочито је била битна имајући у виду унутрашње односе у Југославији, као и чињеницу да је главни партијски идеолог, Словенац Едвард Кардељ, својим делом *Развој словеначког националног питања* (1957) извршио значајан утицај на разумевање овог феномена у Југославији, а утицао је и на друге мислиоце. Филозофи Тарас Керменауер и Душан Пирјевец јесу главни актери чије идеје о овом питању Рамшак испитује, постављајући први пут студију случаја преко које се види ширина и флексибилност граница толерисања друштвене критике у Југославији.

У поглављу Социолошка критика самоуправљања аутор даје пример социолога Вељка Руса, који је био стипендиста државе и предавач у партијским школама, а објавио је 1972. књигу под називом *Odgovornost in moč v delovnih organizacijah*. У њој он на основну емпиријских истраживања критикује тадашњи систем и доводи у проблем државу, која је жустро

спонзорисала ангажовану насупротив позитивистичкој науци, али је морала и да је контролише када она оде даље од дозвољеног, што Рус чини у последњем поглављу своје књиге, пропитујући будућност самоуправљања. Стога крајем седамдесетих држава јача контролу и над факултетима где, сада, мањина професора и асистената почиње да бива она без партијских књижица. У поглављу Критичка теорија друштва, аутор на неколико важних примера показује које су све пукотине југословенског монолита настале седамдесетих. Најзначајније, Рамшак на примеру студентске критике непринципијелности југословенске спољне политике и њеног главног кормилара Јосипа Броза Тита, а у вези са његовим односом према Ирану и шаху Пахлавију, показује колико су тежње за активном и ангажованом омладином ишле на штету партијског вођства, јер су биле неспојиве са „прагматичном“ и „опортунистичком“ политиком. Процес против једног од кључних словеначких студентских вођа Јаше Злобеца то потврђује. Додатно, аутор испитује критику новог школског система Стипе Шувара, коју је Растко Мочник доживео као врсту „производње људи“ за потребе технобироократизма и појављивање класне подвојености и чак класне доминације.

У поглављу Грађанскодемократска и национална критика видимо како се почетком седамдесетих ширио круг незадовољника односно „разочараних“. Ту Рамшак опет показује колико је широк простор полемике у Југославији на примеру сукоба аутора листова *Delo* и *Prostor in čas*. Стара питања, попут односа Освободилне фронте и НОВЈ у НОБ-у, као и нова, попут природе југословенског система, који је уредник *Prostora in časa* Едвард Коцбек назвао „експиременталном неустаљеношћу“, или положаја Словеније, као у памфлету *Teze za ustavo Slovenije kot samostalne države* (1971) показују распон друштвене критике. На основу доступне грађе, Рамшак је у неким случајевима успео да реконструише и „екстремне“ одговоре државе у форми акција СДБ-а према „разочаранима“. Последње поглавље фокусира се на положај католика и нарочито Католичке цркве унутар југословенског система у СР Словенији, а поглавље носи наслов Критика положаја верника и верских скупина. Аутор испитује положај школе, уџбеника, верских учитеља, те „атеистичке пропаганде“. Однос комуниста према питању религије изазвао је у Словенији различите одговоре па су неки, попут Франца Перка, покушавали да нађу *middle ground* између религијских заједница и уверења и самоуправног система, док су други, попут Франца Родеа, управо у цркви видели последњи „простор слободе усред идеолошке монолитности“.

Најважнији закључак који Јуре Рамшак доноси својом новом књигом јесте одбацивање „симплификованих објашњења појаве неостаљинизма“ седамдесетих на простору Југославије, као и чињенице да је за уважавање критичких захтева била важнија позиција њихових подносилаца него снага њихових аргумената. Ова књига је добродошао допринос историји југословенског социјализма и његових незадовољника, те ће најбоље бити читана уз друге поменуте књиге које илуструју разноликост феномена друштвене критике у Југославији. Биће свакако подстицајна и за истраживање ових феномена у другим југословенским републикама,

а то што је написана уз изврсно тумачење језика социјалистичког самоуправљања допринеће и другим истраживачима који се занимају за ово поље. Књига је опремљена именским индексом.

Немања РАДОЊИЋ

Michael Martens. *Im Brand der Welten. Ivo Andrić, ein europäisches Leben*.
Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2019, 494.

О Иви Андрићу, нашем једином нобеловцу, доста је писано. Још је више писано о његовом делу, али је до сада било свега неколико покушаја писања целовите биографије овог великана. Први и најважнији разлог је то што такав подухват захтева подједнако добро познавање историје XX века, као и књижевности (и то не само XX столећа!) Већ ово је довољно да обесхрабри евентуалне ауторе, будући да мало ко задовољава оба захтева. Други разлог је била пословична Андрићева „закопчаност“ која је многе аспекте његовог живота оставила заувек обавијене тамом. Трећи разлог свакако лежи и у страхопоштовању или непријатељству које његово име још увек код многих изазива, пре свега на Балкану. Због тога се не треба чудити да постоји свега неколико покушаја да се у целини прикаже живот великог писца, али ни да се таквог задатка подухватио један аутор који није са ових простора. Показало се да Михаел Мартенс има све потребне квалификације за писање једне свеобухватне и објективне биографије Ива Андрића.

Његова књига је подељена у четири дела, од којих сваки садржи већи број краћих поглавља. Први део прати пишечево порекло, дечаштво и младост до Првог светског рата (стр. 9–102); други његову каријеру у југословенској дипломатији (105–264); трећи, период најинтензивнијег стваралаштва од 1941. до добијања Нобелове награде и стицања светске славе (267–381); четврти део се бави последњим раздобљем Андрићевог живота – од раних шездесетих година XX века до смрти 1975. (385–462). У њему је дат и преглед рецепције Андрићевог дела, посебно његове употребе и злоупотребе деведесетих година прошлог столећа. На крају књиге је дата заиста обимна и разноврсна библиографија (469–486) и регистар (488–494).

Мартенс свом јунаку прилази са поштовањем, чак и дивљењем, али без идолатрије. Напротив, он износи и све оно лоше што се током пишечевог живота могло чути или закључити о њему. Упркос томе, Мартенсов суд о нобеловцу у суштини је позитиван. Минуциозно реконструишући Андрићев живот – колико год су то извори дозвољавали – аутор остаје критичан, али и објективан према слабостима и неким не тако лепим поступцима славног писца. Ово је олакшано тиме што је и сам Андрић често био искрен према себи остављајући у својим белешкама трагове својих дилема, слабости или